

Віталій Сергійович НІЦЕНКО

доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-2185-0341
E-mail: vitaliinitsenko@gmail.com

Юрій Іванович ДАНЬКО

доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи Сумського національного аграрного університету
ORCID ID: 0000-0002-9847-1593
E-mail: yuriy.i.danko@gmail.com

**РОЗВИТОК ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В УКРАЇНІ ТА ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ
МОЛОКОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ**

Ніценко, В. С. Розвиток виробництва молока в Україні та економічна стійкість молоко-продуктового підкомплексу [Текст] / Віталій Сергійович Ніценко, Юрій Іванович Данько // Український журнал прикладної економіки. 2019. – Том 4. – № 4. – С. 8–15. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Дослідження мало за мету розробку теоретичних, методичних і практичних засад досягнення підприємствами молокопродуктового комплексу стану економічної стійкості. Розкрито структуру молокопродуктового підкомплексу з точки зору управління ланцюгами постачань. Такий методологічний підхід дав змогу окреслити зовнішнє середовище галузі виробництва молока й молокопродуктового комплексу в цілому. Категорія «економічна стійкість» нами розглядається як здатність системи зберігати свій працездатний стан щодо досягнення запланованих результатів за наявності різних впливів збурення (дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх чинників). Вихідною стала гіпотеза, що економічна стійкість молокопродуктового підкомплексу в цілому залежить від економічної стійкості суб'єктів виробництва молока (сільськогосподарських підприємств і господарств населення). Порівняння рівня рентабельності, який має потенціал забезпечення динамічної економічної стійкості, із середнім показником в молокопродуктовій підгалузі доводить - без активної державної підтримки молокопродуктова підгалузь в Україні знаходиться під загрозою поступового згортання. Аналіз практики господарювання в Україні (зокрема даних Державної служби статистики) дозволив сформулювати авторське бачення напрямків досягнення молокопродуктовою підгалуззю стану динамічної економічної стійкості. До останніх було віднесено: розвиток промислового молочного скотарства на противагу домінуванню дрібнотоварного виробництва; зміни в політиці ціноутворення, а також розрахунку державних дотацій шляхом переформатування підходів до визначення витрат на виробництво молока, що дозволить налагодити систему відтворення власного поголів'я і буде сприяти зростанню рентабельності молочної галузі; досягнення більш високої якості молочної сировини за рахунок матеріально-технічного переоснащення ферм, підвищення кваліфікації кадрів, забезпечення високих санітарних стандартів, покращення ветеринарного обслуговування; диверсифікація каналів розподілу молока з метою зменшення ринкової влади підприємств переробної підгалузі.

Ключові слова: виробництво молока, економічна стійкість, молокопродуктовий підкомплекс, промислове скотарство, молочне скотарство.

Vitalii NITSENKO

Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of Accounting and
Taxation, Interregional Academy of Personnel Management

Yuriy I. DANKO

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Vice-Rector for Research Work, Sumy National Agrarian University

DEVELOPMENT OF MILK PRODUCTION IN UKRAINE AND ECONOMIC SUSTAINABILITY OF THE DAIRY COMPLEX

Abstract

The aim of the study was to develop theoretical, methodological and practical foundations for achieving the economic sustainability of dairy products by enterprises. The structure of the dairy subcomplex in terms of supply chain management is disclosed. This methodological approach made it possible to outline the external environment of the milk production and the dairy industry as a whole. We consider the category «economic sustainability» as the system ability to maintain its working condition in order to achieve the planned results in the presence of various perturbation effects (destabilizing internal and external factors). The starting point was the hypothesis that the economic sustainability of the dairy subcomplex as a whole depends on the economic sustainability of milk production entities (agricultural enterprises and households). Comparing the profitability level that has the potential to provide dynamic economic stability with the average in the dairy industry proves - without active state support the dairy industry in Ukraine is in danger of phasing out. The analysis of economic practices in Ukraine (in particular, data of the State Statistics Service) allowed to formulate the author's vision of the directions of achieving the dairy sub-sector of the state of dynamic economic stability. They include: the development of industrial dairy cattle as opposed to the dominance of small-scale production; changes in pricing policy, as well as the calculation of government subsidies by reformatting approaches to determining the cost of milk production, which will allow to adjust the reproduction system of own livestock and will increase the profitability of the dairy industry; achievement of higher quality of dairy raw materials by means of logistical re-equipment of farms, improvement of personnel qualification, provision of high sanitary standards, improvement of veterinary services; diversification of milk distribution channels in order to reduce the market power of the processing industry enterprises.

Key words: milk production, economic sustainability, dairy subcomplex, industrial cattle breeding, dairy cattle breeding.

JEL classification: Q13

Вступ

Актуальність проблем розвитку виробництва молока в Україні яскраво демонструється на основі аналізу економічних фактів і тенденцій. До економічних фактів віднесемо статистичні данні, що ілюструють внесок молокопродуктового підкомплексу в національну економіку. Так, за 2018 рік галузь принесла країні завдяки експорту 317,5 млн доларів валютних надходжень, 2,28 млрд гривень надходжень у вигляді ПДВ, ЄСВ, ПДФО та військового збору. В молочній галузі України було зайнято 46 тисяч працівників, а це 12% від зайнятих у сільському господарстві [1].

Дослідження розвитку сфери виробництва молока в 2019 році дозволяє зробити висновок про існування негативних тенденцій: чисельність поголів'я скоротилася до

1,91 млн, в тому числі активно скорочується дійне поголів'я серед молочнотоварних ферм (за 8 місяців скорочення склало 22,9 тис. голів). Переробні підприємства недоотримали близько 170 тис. т. молока. Окрім того, знижується і експорт вітчизняних молочних продуктів. Натомість зростає імпорт, зокрема імпорт сиру зріс на 77%, вершкового масла на 46%, кисломолочних продуктів на 40%.

В результаті неповного використання потенціалу молокопродуктового підкомплексу АПВ Україна має загострення низки проблем, серед яких: зменшення прибуткової частини бюджету, валютних надходжень, зростання безробіття, посилення соціальної напруги в сільській місцевості.

Накопичений в науковій літературі потенціал в сфері теоретичного, методологічного і наукового аналізу проблем розвитку підгалузі виробництва молока слугує базою для поглиблення досліджень. Серед українських вчених-економістів, що присвятили увагу зазначеній вище проблематиці, можна виділити таких: Васильченко О.М. [2], Солошенок А. Л., Куліш К. М. [3], Місінкевич О. П. [4], Демчак І. М. [5], Костенко В. [6], Петриченко О. А. [7], Лісний В. А., Попова А. О., Безпалова Н. О. [8]. Урахування зміни соціально-економічного середовища в Україні та світі, посилення глобалізаційних тенденцій, на наш погляд, актуалізує поглиблення уваги до питання економічної стійкості молокопродуктового підкомплексу.

Мета дослідження

Мета дослідження – розробка теоретичних, методичних і практичних засад досягнення підприємствами молокопродуктового підкомплексу стану економічної стійкості.

Виклад основного матеріалу дослідження

Використовуючи результати попередніх досліджень, зазначимо, що молокопродуктовий підкомплекс включає виробництво основної сировини (яке представлено молочним скотарством), переробку сирого молока, виготовлення кінцевих молочних продуктів, а також галузі забезпечення (створення засобів виробництва; селекція і ветеринарна діяльність; виробнича інфраструктура – матеріально-технічне забезпечення, заготівля, зберігання й транспортування, ремонт техніки; підгалузі відтворення робочої сили та соціальна інфраструктура).

В термінах управління ланцюгами постачань зазначену структуру можна представити таким чином: основний елемент ланцюга постачань – суб'єкти, що забезпечують виробництво молока; попередні види діяльності – виробництво засобів виробництва для молочної галузі, ремонт техніки, виробництво кормів, селекція, ветеринарія; наступні види діяльності – зберігання, транспортування, виготовлення кінцевих молочних продуктів.

Стосовно суб'єктів, які забезпечують виробництво молока, підприємства сфери попередніх і наступних видів діяльності – це елементи зовнішнього середовища. Відносно молокопродуктового підкомплексу до останніх слід віднести галузі попередніх елементів ланцюга постачань, а також суб'єктів доведення кінцевих молочних продуктів до споживача. Елементами внутрішнього середовища підприємств молокопродуктової підгалузі слід визнати цілі організації, завдання, організаційну структуру, матеріально-технічну оснащеність, систему технологій, людські ресурси, фінансові ресурси тощо. Зазначені висновки стали відправною точкою для досягнення мети дослідження.

Категорія «економічна стійкість» нами розглядається як здатність системи зберігати свій працездатний стан щодо досягнення запланованих результатів за наявності різних впливів збурення (дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх чинників). В економічній літературі розглядаються статична й динамічна стійкість. Статична стійкість передбачає дослідження об'єкта в певному застиглому стані рівноваги його елементів. Динамічна – в процесі зміни елементів його системи та їх співвідношення. Ми виходимо з розуміння, що економічна стійкість молокопродуктового підкомплексу в

цілому залежить від економічної стійкості суб'єктів виробництва молока. До останніх відносяться сільськогосподарські підприємства та господарства населення.

Одним з основних чинників економічної стійкості є рентабельність виробництва. Оптимальним вважається рівень рентабельності 25-45%, який забезпечує розширене відтворення виробництва. Рентабельність виробництва молока демонструє таку динаміку: 1990 рік – 32,2%, 1997 рік – (-53,7%), до 2003 року показник був від'ємним, 2003 рік – 9,9%, 2004 рік – (-0,4%), 2005 рік – 12,2%, 2006 рік – (-3,7%), з 2007 року показник був зі знаком «+», найвища рентабельність спостерігалась в 2017 році – 26,9%, в 2018 році вона суттєво знизилася – до 16,1% [9]

Дані табл. 1 демонструють зміну середньої рентабельності в залежності від розміру господарства.

Таблиця 1. Економічна ефективність виробництва молока залежно від чисельності корів у стаді [2, с. 113]

Групи за поголів'ям корів, гол.	2007			2010			2016		
	Виручка від реалізації молока	Прибуток від реалізації молока	Рівень рентабельності виробництва молока	Виручка від реалізації молока	Прибуток від реалізації молока	Рівень рентабельності виробництва молока	Виручка від реалізації молока	Прибуток від реалізації молока	Рівень рентабельності виробництва молока
До 9	1	-0,1	-10,6	5	0,1	2,1	2	0,0	0,8
10-99	131	-13,2	-9,2	197	-0,2	-0,1	321	6,8	2,2
100-199	332	5,6	1,7	571	47,4	9,1	987	74,4	8,2
200-499	936	138,8	17,4	1641	262,2	19,0	3656	532,8	17,1
500-999	630	130,3	26,1	1519	299,7	24,6	3811	665,9	21,2
1000-1499	202	48,4	31,6	287	72,2	33,6	1525	289,0	23,4
Понад 1500	187	-14,4	-7,1	878	92,3	11,8	3294	530,3	19,2
Всього	2418	295,3	13,9	5097	773,6	17,9	13595	2099,2	18,3

Як видно з даних таблиці, найменш рентабельними є господарства з поголів'ям до 9 корів, найбільш рентабельною – група з поголів'ям 1000 – 1499 корів. Зазначена тенденція пояснюється тим, що дрібнотоварне виробництво молока виявляє такі риси, як: низька продуктивність, домінування людського фактору, низький рівень автоматизації і механізації праці, неспроможність забезпечення належного рівня контролю якості. При цьому аналіз статистичних даних свідчить про переважання саме дрібнотоварного виробництва на ринку молока (рис. 1). Так, в 2005 році господарства населення давали в 4,3 рази більше продукції; в 2010 – в 4,1; в 2013 – в 3,4; в 2014 – в 3,2; в 2018 – в 2,6. Зазначена структура пропозиції виступає однією з основних перепон набуття економічної стійкості підгалузю молочного виробництва.

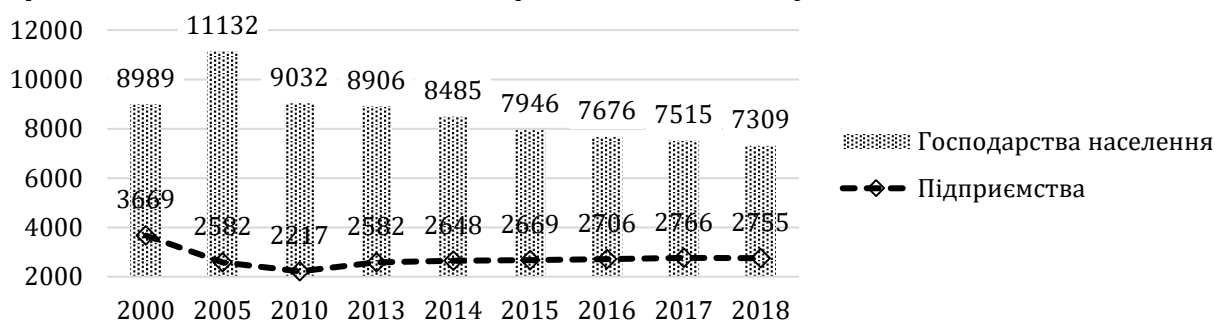

Рис. 1. Розподіл виробництва молока в залежності від типу господарства (тис. т)

З метою визначення факторів з найбільшим впливом на економічну стійкість господарств молочної галузі проаналізуємо структуру витрат. За питомою вагою вони

розподіляються таким чином: 54,6% – витрати на корми, 13,9% – прямі витрати на оплату праці, 11,2% – решта матеріальних витрат, 11,1% – інші прямі й загальновиробничі витрати, 4,9% – витрати на нафтопродукти, 4,2% – оплата послуг і робіт сторонніх організацій [2, с. 114].

Досить часто проблему скорочення валових витрат виробники молока намагаються вирішити шляхом зменшення витрат на корми. При цьому слід враховувати пролонгований вплив зміни компонентів раціону. Скорочення витрат на корми буде раціональним лише тоді, якщо не постраждає продуктивність або відтворна здатність корів. Як зазначає Костенко В. «Проблема полягає у тому, що результати вилучення якогось компонента проявляються, як правило, лише через кілька тижнів, місяців або навіть у наступну лактацію. Нині щоб одержати максимальну продуктивність від корови, важливо оптимізувати використання нею елементів живлення раціону. Сьогодні потрібно не просто «збільшити споживання корму» твариною, а забезпечити оптимальний рівень надходження перетравлених і абсорбованих елементів живлення, необхідних для певної стадії виробництва» [6]. Отже, зниження якості кормів можна розглядати як фактор збільшення доходу в короткостроковій перспективі (досягнення статичної стійкості), однак це має потенціал негативного впливу на продуктивність або відтворну здатність корів (виявляється негативним фактором набуття динамічної стійкості). Що стосується останнього, то вельми актуальним є питання селекції. В Україні розмах варіації надоїв значний – від 900 кг на корову за рік до 8258 кг, або в 9 разів. Це зумовлено тим, що в національному сільському господарстві підприємства існують в різних технологічних, інноваційних, соціальних, організаційних і економічних вимірах.

В сучасному молочному скотарстві України виникає проблема комплектування підприємств промислового скотарства високопродуктивними тваринами, які найбільш пристосовані до умов промислової технології. Це неможливо здійснити без імпорту спеціалізованих молочних порід, зокрема голштинської породи. Разові надої голштинської корови — головна її характеристика. При належному догляді і збалансованому раціоні в наших умовах голштинська корова дає 15-20 літрів молока на день. Цей показник нижче, ніж в інших країнах, де вона більш за все поширена, але продуктивність інших корів молочної спрямованості рідко перевищує 12 л/день. Ціна за голову складає в середньому 35 тис. грн. Для формування продуктивного стада в 1000 голів коровами голштинської породи необхідні інвестиції в розмірі 35 млн грн. При цьому голштинських корів не тримають на прив'язі, а лише в стійлах або загонах, що також вимагає інвестиційних коштів.

Особливістю сільського господарства в цілому і молочного скотарства зокрема є можливість внутрішньогосподарського відтворення фондів, в тому числі й молочного поголів'я. Практика України свідчить, що за існуючих цін на молоко і яловичину, за використовуваних підходів до розрахунку витрат на виробництво молока відтворення власного поголів'я в господарствах є збитковим.

Питання забезпечення динамічної економічної стійкості молокопродуктового комплексу слід розглядати нерозривно з економікою відтворення маточного поголів'я. Витрати на вирощування майбутньої корови повинні відшкодовуватися одержаним прибутком від реалізації молока за період її продуктивного використання. Цей фактор повинен враховуватися при формуванні закупівельної ціни на молоко чи рівня державних дотацій на його виробництво. Необхідно використовувати нові підходи до розрахунку витрат на виробництво молока. Для ілюстрації цього твердження представлено табл. 2.

Важливим фактором досягнення динамічної економічної стійкості підприємств молочного скотарства є ціна реалізації молока, яка, в першу чергу, залежить від його якості.

Таблиця 2. Ефективність виробництва молока у корів різної продуктивності з урахуванням витрат на вирощування первісток [6]

Показник	Надій на корову за рік, кг			
	3000	4000	5000	6000
Вартість новонародженої телички, грн	466	526	733	838
Вартість вирощування первістки, грн	2415	2535	2566	2566
Загальна вартість первістки, грн	2881	3061	3299	3404
Орієнтовний термін використання корови, років	5,0	4,5	4,0	4,0
Загальні витрати за період використання корови, грн	17321	17731	18995	21720
Виторг від реалізації молока, грн	12000	14400	16000	19200
Ліквідаційна вартість корови, грн	1800	2000	2200	2400
Вартість приплоду за період використання корови, грн	2213	2178	2639	2950
Вартість гною за період використання корови, грн	500	450	400	400
Загальна вартість одержаної продукції, грн	16513	19028	21236	24950
Прибуток від використання корови за весь період, грн	-808	1297	2241	3230
Рівень рентабельності виробництва молока, %	-4,7	7,3	11,8	14,5

Розподіл за ґатунками купленого переробними підприємствами в 2018 – 2019 роках молока представлено в табл. 3.

Таблиця 3. Якість молока коров'ячого незбираного, купленого переробними підприємствами, за ґатунками*

Показники	Підприємства			Населення		
	2019	2018	у % до 2018	2019	2018	у % до 2018
Маса молока коров'ячого сирого, т	2428074	2560076	94,8	822211	1054177	78,0
у перерахунку на молоко сире встановленої базисної жирності	2610352	2719887	96,0	851134	1088538	78,2
у тому числі за ґатунками:						
екстра	710277	586213	121,2	-	-	-
питома вага, %	27,2	21,6	x	-	-	-
вищого ґатунку	937946	1036222	90,5	822	2340	35,1
питома вага, %	35,9	38,1	x	0,1	0,2	x
I ґатунку	844422	894588	94,4	101906	135510	75,2
питома вага, %	32,3	32,9	x	12,0	12,5	x
II ґатунку	97069	193827	50,1	707916	903565	78,3
питома вага, %	3,7	7,1	x	83,2	83,0	x
неґатункового	20638	9037	228,4	40490	47123	85,9
питома вага, %	0,8	0,3	x	4,7	4,3	x
Із загальної маси молока коров'ячого сирого у натуральному виразі						
охолодженого до 10° С	1884091	2173392	86,7	354428	559024	63,4
питома вага, %	77,6	84,9	x	43,1	53,0	x
Масова частка у купленому молоці коров'ячому сирому, %						
жиру	3,66	3,61	x	3,52	3,51	x
білка	3,13	3,11	x	2,94	2,96	x

*За даними Державної служби статистики України [10]

Аналіз представлених даних дає змогу стверджувати, що шляхом до набуття молокопродуктовою підгалуззю економічної стійкості є розширення сегменту промислового скотарства. Так, господарства населення не забезпечують пропозицію молока екстра ґатунку, фактично відсутнє молоко вищого ґатунку (0,1% в 20018 р., 0,2% в 2019 р.), основну масу складає молоко II ґатунку (83,2% в 20018 р., 83,0% в 2019 р.).

Напрямами підвищення якості молока виступають: матеріально-технічне переоснащення ферм (комплектування устаткуванням для доїння, охолодження, фільтрувальними засобами); підвищення кваліфікації кадрів; забезпечення високих санітарних стандартів (підтримання належного санітарного стану у приміщеннях,

забезпечення бездоганної чистоти доїльних установок і молочного посуду, дотримання правил особистої гігієни працівників); покращення ветеринарного обслуговування (своєчасне виявлення та лікування маститів у корів) тощо.

На середні ціни реалізації молока впливають також канали реалізації і їх кількість, а саме: переробні підприємства, оптові покупці, приватні підприємства, орендарі та інше. Що стосується молокопродуктової підгалузі, то сегмент виробництва молока тяжіє до такої ринкової структури як досконала конкуренція, а сегмент переробки молока – це монополістична конкуренція стосовно споживачів і монополія регіонального рівня стосовно підприємств молочного скотарства. Середня закупівельна ціна молочної сировини в 2019 році склала 7,3 грн/кг, у тому числі в підприємств – 7,9 грн/кг, у населення – 5,4 грн/кг. Ціни реалізованої в роздрібній торгівлі готової продукції жирністю 2,5-2,6% більше ніж в 3 рази перевищують закупівельні. Відповідно, рентабельність переробної галузі значно вище, ніж сировинної (в публікаціях можна знайти дані щодо рентабельності молокопереробних підприємств на рівні 30%).

Висновки та перспективи подальших розвідок

Фінансова стійкість суб'єктів виробництва молока є визначальним фактором фінансової стійкості всієї системи молокопродуктової підгалузі.

Динамічну економічну стійкість здатне забезпечити виробництво, рентабельність якого перевищує 25%. При цьому, середня рентабельність молочного скотарства – 15,8%. Середня рентабельність молокопереробних підприємств – 30%. Середня рентабельність молокопродуктової галузі – 22,9%. Фактично без активної державної підтримки молокопродуктова галузь в Україні знаходиться під загрозою поступового згортання.

На наш погляд, для забезпечення економічної стійкості молокопродуктової підгалузі необхідно реалізувати низку заходів. Серед них: розвиток промислового молочного скотарства на противагу домінуванню дрібнотоварного виробництва; зміни в політиці ціноутворення, а також розрахунку державних дотацій шляхом переформатування підходів до визначення витрат на виробництво молока, що дозволить налагодити систему відтворення власного поголів'я та буде сприяти зростанню рентабельності молочної галузі; досягнення більш високої якості молочної сировини за рахунок матеріально-технічного переоснащення ферм, підвищення кваліфікації кадрів, забезпечення високих санітарних стандартів, покращення ветеринарного обслуговування; диверсифікація каналів розподілу молока з метою зменшення ринкової влади підприємств переробної підгалузі.

Список літератури

1. Аналіз молочної галузі України. *MilkUA.info*. 2019. <http://milkua.info/uk/post/analiz-molocnoi-galuzi-ukraini>
2. Васильченко О. М. Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. Том 28. № 2. С. 110-118.*
3. Солошонок А.Л., Куліш К.М. Національні та світові тенденції розвитку ринку молока і молочних продуктів. URL: file:///C:/Users/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA/Desktop/Pav_2013_24_19.pdf
4. Місінкевич О. П. Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Хмельницької області. URL: file:///C:/Users/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BA/Desktop/Pav_2013_24_19.pdf
5. Загальні тенденції розвитку фермерських господарств в Україні / Демчак І. М., Микитюк Д. М., Свиноус І. В. та ін. К.: НДІ «Укراгропромпродуктивність», 2016. 56 с.

6. Костенко В. Економіка виробництва молока. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/suchasne-tvarynnytstvo/item/8099-ekonomika-vyrobnytstva-moloka.html>
7. Петриченко О. А. Організаційно-економічні засади розвитку молочного скотарства в Україні. К.: ННЦ ІАЕ, 2017. 108 с.
8. Лісний В. А., Попова А. О., Безпалова Н. О. Економіка молочного скотарства Херсонщини: чверть століття переходу до ринкових відносин. *Таврійський науковий вісник. Економічні науки*. 2017. Вип. 97. С. 58-67.
9. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html
10. Надходження молока на переробні підприємства у 2019 році. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html

References

1. Analiz molochnoyi galuzi Ukrayiny`. [Analysis of the dairy industry in Ukraine]. (2019) *MilkUA.info*. Available at: <http://milkua.info/uk/post/analiz-molocnoi-galuzi-ukraini>
2. Vasy`l`chenko, O. M. (2018). *Ekonomichna efekty`vnist` vy`robny`chtva moloka v sil`s`kogospodars`ky`x pidpry`yemstvax*. [Economic efficiency of milk production in agricultural enterprises]. *Ekonomichny`j analiz: zb. nauk. prac`* [Economic analysis: a collection of scientific works]. In Yaroshchuk O. V. (ed.). vol. 28. pp. 110-118. «Ekonomichna dumka». Ternopil. Ukraine.
3. Soloshonok, A.L., Kulish, K.M. Nacional`ni ta svitovi tendenci`yi rozvy`tku ry`nku moloka i molochny`x produktiv. [National and world trends in the development of the market of milk and dairy products]. Available at: file:///C:/Users/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA/Desktop/Pav_2013_24_19.pdf
4. Misin`kevych, O. P. Ekonomichna efekty`vnist` vy`robny`chtva moloka v sil`s`kogospodars`ky`x pidpry`yemstvax Xmel`ny`cz`koyi oblasti. [Economic efficiency of milk production in agricultural enterprises of Khmelnytsky region]. Available at: file:///C:/Users/%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA/Desktop/Pav_2014_26_8.pdf
5. Demchak, I. M., My`ky`tyuk, D. M., Svy`nous, I. V. (2016). *Zagal`ni tendenci`yi rozvy`tku fermers`ky`x gospodarstv v Ukrayini*. [General tendencies of development of farms in Ukraine]. NDI "Ukragropromprodukty`vnist`". Kiev. Ukraine.
6. Kostenko, V. *Ekonomika vy`robny`chtva moloka*. [Economics of milk production]. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/suchasne-tvarynnytstvo/item/8099-ekonomika-vyrobnytstva-moloka.html>
7. Petry`chenko, O. A. (2017). *Organizacijno-ekonomichni zasady` rozvy`tku molochного skotarstva v Ukrayini*. [Organizational and economic principles of dairy cattle development in Ukraine]. NNCz ІАЕ. Kiev. Ukraine.
8. Lisny`j, V. A., Popova, A. O., Bezpalova, N. O. (2017) «Ekonomika molochного skotarstva Xersonshhy`ny`: chvert` stolittya perexodu do ry`nkovy`x vidnosy`n». *Tavrijs`ky`j naukovy`j visny`k. Ekonomichni nauky`*. Issue 97, pp. 58-67.
9. Riven` rentabel`nosti vy`robny`chtva produkciyi sil`s`kogo gospodarstva v sil`s`kogospodars`ky`x pidpry`yemstvax. [The level of profitability of agricultural production in agricultural enterprises]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html
10. Nadxodzhennya moloka na pererobni pidpry`yemstva u 2019 roci. [Milk receipts for processing plants in 2019]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html

Стаття надійшла до редакції 18.09.2019 р.